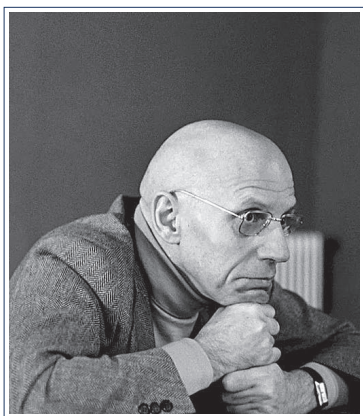


Michel
Foucault



TIESA IR
TEISINĖS FORMOS





Michel Foucault

TIESA IR TEISINĖS FORMOS

Iš prancūzų kalbos vertė Tadas Zaronskis



VILNIUS 2020

VERSTA IŠ
MICHEL FOUCAULT „LA VÉRITÉ ET LES FORMES JURIDIQUES“,
DITS ET ÉCRITS 1954–1988

Leidinio bibliografinė informacija pateikiama
Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos
Nacionalinės bibliografijos duomenų banke (N8DB).

PROJEKTĄ FINANSUOJA



LIETUVOS
KULTŪROS
TARYBA

MAKETAVO ERNESTAS VINICKAS

Leidykla VAGA, Gedimino pr. 50, LT-01110 Vilnius

El. p. info@vaga.lt; www.vaga.lt

tel. +370 5 249 8121; faks. +370 5 249 8122

Spausdino UAB BALTO print, Utenos g. 41A, LT-08217 Vilnius

Tiražas 1000 egz.

© Copyright © Editions GALLIMARD, Paris, 2001

All rights reserved

© Vertimas į lietuvių kalbą, Tadas Zaronkis, 2020

© Mokslinė redaktorė, įvado autorė Nijolė Keršytė, 2020

© Serijos viršelių idėjos autorė Deimantė Rybakovienė

© Leidykla VAGA, 2020

ISBN 978-5-415-02586-2

TURINYS



NIJOLĖ KERŠYTĖ

Michelio Foucault daugybės:
diskursai, praktikos, trukmės / 7

Tiesa ir teisinės formos

Pirma paskaita / 47

Antra paskaita / 73

Trečia paskaita / 103

Ketvirta paskaita / 137

Penkta paskaita / 168

Apvalaus stalo diskusija / 199

Nijolė Keršytė

MICHELIO FOUCAULT DAUGYBĖS: DISKURSAI, PRAKTIKOS, TRUKMĖS

I. Viešojo intelektualo paskaitos

*Vienu metu būti universiteto dėstytoju ir intelektualu –
tai mėginti <...> modifikuoti ne tik kitų,
bet ir nuosavą mąstymą.*

M. FOUCAULT

1949 m. baigęs filosofijos studijoms tuo metu geriausią Prancūzijos aukštąją mokyklą (École Normale Supérieur) Michelis Foucault neskubėjo užsiimti akademine karjera: dirbo užsienyje prancūzų kultūros politikos srityje – ambasadose, kultūros institutuose¹. Po dešimties metų, Sorbonoje apgynęs Švedijoje rašytą ir ten atmestą disertaciją „Beprotybės istorija“, provincijos universitetuose dėstė psichologiją, filosofiją. Pokytis įvyksta su 1968 m. revoliuciniu studentų bei darbininkų judėjimu, po kurio įsteigiamas naujas „eksperimentinis“ Venseno universitetas – priešprieša konservatyviajai Sor-

bonai. Tarp jo steigėjų – Hélène Cixous, Gilles’is Deleuze’as, Michelis Foucault, Jean-François Lyotard’as. Jame imamos dėstyti Sorbonos durų niekada neperžengusios XX amžiaus disciplinos: psichoanalizė, semiotika, feminizmas, XX amžiaus naujausios filosofinės idėjos, jas siejant su socialinėmis bei politinėmis aktualijomis.

Tačiau po metų Foucault persikelia į pačią prestižiškiausią įstaigą – Prancūzijos kolegiją (Collège de France). Atrodytų, akademinės karjeros lauke įvyksta šuolis: nuo Paryžiaus pakrašty, Venseno miške, apleistuose pastatuose įsikūrusio „liaudiško“, demokratiško, marginalinio universiteto į miesto centre, Lotynų kvartale, keturis šimtmečius skaičiuojančią „karališkąją“ instituciją. Vis dėlto Kolegija savo laiku irgi sudarė modernaus mąstymo alternatyvą Sorbonai ir tokia liko iki pat šių dienų². Tad iš tiesų Foucault nuo vieno modernybės židinio pereina į kitą: jo kuriama teorija, pavadinta „žinojimo (žinijos) archeologija“³, turi panašumų į kai kurias kitas (pvz., į idėjų ar mąstymo istoriją), bet visiškų analogų neturi. Nauja disciplina įsikuria jai sukurtoje naujoje katedroje, pavadintoje „mąstymo sistemų istorija“. Nuo šiol Foucault, užuot buvęs vien politiškai angažuotų, radikalių „kairiųjų“ intelektualu, tampa visiems matomu ir prieinamu viešuoju intelektualu.

Savo darbo Prancūzijos kolegijoje šis intelektualas net nelaiko tikromis paskaitomis: jam tai veikiau – tuo metu atliekamų tyrinėjimų viešos ataskaitos, savotiška mąstymo laboratorija, t. y. galimybė patikrinti naujai sugalvotas sąvokas, idėjas, punktyriškai nubrėžti galimas mąstymo

kryptis, duoti tam tikrų mąstymo schemų, instrumentų, nesirūpinant, kaip klausytojai visu tuo pasinaudos. Tai tapo tikrais viešais šimtus žmonių pritraukdavusiais kultūriniais įvykiais⁴, trukusiais nuo 1970-ųjų iki pat Foucault mirties 1984-aisiais. 1970–1973 m. Foucault skaito tokius paskaitų ciklus: „Valios žinoti morfologija“, „Baudžiamosios teorijos ir institucijos“, „Baudžiamoji visuomenė“. Be to, jis kviečiamas į užsienio universitetus. Taip 1973 m. Brazilijoje, Rio de Žaneiro universitete pristatomas penkių paskaitų ciklas su diskusijomis, pavadintas „Tiesa ir teisinės formos“⁵. Tai savotiška to laikotarpio Prancūzijos kolegijoje skaitytų kursų reziumė. Dar po kelių metų išeina žymioji knyga *Disciplinuoti ir bausti (Kalėjimo gimimas)*⁶.

Lietuvių kalba pasirodanti paskaitos „Tiesa ir teisinės formos“ žymi Foucault interesų perėjimą nuo *žinojimo* prie *galios*⁷. Jos atsiduria pusiaukelėje tarp *Žinojimo archeologijos* ir *Disciplinuoti ir bausti*. Pirmoje knygoje svarstoma, kaip galima tirti žinojimo-žinijos formas, antrosios tyrimų objektas – baudžiamosios galios-valdžios dariniai („formacijos“). Paskaitose „Tiesa ir teisinės formos“ abu šie klausimai sujungiami: kaip žinojimas dera su galia? Skirtingų epochų teisinės praktikos – geriausia terpė tokiame deriniui tirti, nes jose siekiama tam tikro žinojimo – tiesos-teisybės apie tai, kas įvyko, apie padarytą skriaudą, žalą, nusižengimą, nusi kaltėlį. Tačiau tas žinojimas nėra teorinis, spekuliatyvus, jis neatsiejamas nuo galios – iš pradžių nuo konfliktuojančių pusių galios, vėliau nuo galios, kuria disponuoja sprendimą priimanti instancija.

Žinojimo formas ir galios formacijas Foucault tiria kaip istorikas ir filosofas. Dviguba Foucault tapatybė, „dubliavimasis“, kurio, pasak Deleuze'o, jis buvo apsėstas⁸, gerai matyti ir iš šių paskaitų: pirmoji (taip pat ir paskutinė jų dalis – diskusijos), galima sakyti, yra „filosofinė“ (joje jis išskleidžia savo pamatines filosofines prielaidas), o likusios – „istorinės“ (jose pademonstruoja, kaip dirba su istorine medžiaga). Ši istoriko ir filosofo konfigūracija neįprasta, mat Foucault nėra nei filosofijos istorikas, interpretuojantis ankstesnių filosofų tekstus, nei istorijos filosofas. Jis, be abejo, remiasi filosofine tradicija, tačiau tik tam, kad galėtų savaip dirbti su konkrečia empirine istorine medžiaga. Ne spekuliatyviai samprotauti apie istoriją, bet būtent su ja dirbti, ją analizuoti. Mat, šio intelektualo požiūriu, filosofija – tai tam tikra praktika arba, kaip jis pats sako, *veikla* (*activité*): „Tiesa, kad tai, ką bandau daryti, vis mažiau remiasi siekiu įsteigti daugiau ar mažiau mokslinę discipliną. <...> Tai iš esmės istorinė-politinė veikla.“⁹

Tad vertėtų išsiaiškinti šį Foucault „dubliavimąsi“, balansavimą tarp filosofijos ir istorijos: kodėl jo veikla nėra įprasta istoriko veikla, kodėl tai filosofo darbas, o, kita vertus, kuo ypatingi jo istoriniai aprašymai?

II. Tikrovę neigiantis materialistas

Aš esu materialistas, nes neigiu tikrovę.

M. FOUCAULT

Ką reiškia šis sąmojingas, nes pats sau prieštaraujantis savęs apibrėžimas?

Ką reiškia būti „materialistu“? Foucault atveju tai rodo jo priešišumą bet kokiam spekuliatyviam, abstrakčiam, vien vidine minties logika ir dialektika grįstam mąstymui. Jo „materija“ – tai „akimis pačiupinėjama“ istorinė „medžiaga“, turinti kalbinę išraišką ir pasiduodanti aprašymui: teks-tai, diskursai, institucijos, praktikos (iš esmės prieinamos irgi per tekstus).

Ką reiškia „neigti tikrovę“? Tai nereiškia užsidaryti mąstymo idealybėje, vaizdinių ar idėjų sferoje. Kaip gražiai aiškina vienas komentatorių Stéphanas Legrand'as, tai reiškia atsisakyti laikytis „daiktų“ kaip stabilių, sau tapačių esinių ir imtis nagrinėti, kaip jie funkcionuoja bei kokios yra to funkcionavimo sąlygos¹⁰. Klausti ne „kas tai?“, o „kaip tai funkcionuoja mūsų suvokime?“ išmokė didysis Švietimo epochos meistras Immanuelis Kantas. Foucault pratęsia jo klausimus, bet reformuluoja juos pasitelkęs didįjį Švietimo epochos kritiką – Friedrichą Nietzschę. Sudubliuoti Kantą su Nietzsche – tai gali tik toks dubliavimo mėgėjas kaip Foucault.

Pratęsdamas Kantą, tyrinėjusį, kaip galimas teisingas pažinimas, kokios yra tokio pažinimo sąlygos, Foucault kartu kritikuoja:

- a) tai, kaip Kantas (ir visa ligtolinė filosofija) apibrėžia *sąmonės* ryšį su *pažinimu*;
- b) tai, kaip Kantas (ir visa ligtolinė filosofija) apibrėžia *pažinimo* ryšį su *istorija*.

Vietoj pažinimo (vok. *Erkenntnis*, pranc. *connaissance*) sąvokos, neatsiejamos nuo subjekto ir sąmonės, Foucault teikia pirmenybę žinijos-žinojimo (*savoir*) sąvokai. Žinija apima ne tik mokslus, bet ir įvairias nesusistemintas, nerišlias, heterogeniškas žinias: pseudomokslus, ikimokslines disciplinas, opinijas. Bet žinija aptinkama ir literatūrinuose, filosofiniuose, juridiniuose, politiniuose tekstuose. Norint suvokti, kaip funkcionuoja žinija, nereikalinga sąmonės kategorija. Tam labiau praverčia kalbos, diskurso kategorija, nes žinojimas visada reiškiasi kaip tam tikras kalbos vartojimas, tam tikra „diskursyvinė [žodinė, kalbos] praktika“¹¹. Nusigręžimas nuo sąmonės ir atsigręžimas į kalbą – tipiškas XX amžiaus mąstymo judesys, pasireiškęs ne tik filosofijoje, bet ir kitose humanitarinėse disciplinose.

Kanto pažįstančioji sąmonė – transcendentalinė, būdinga kiekvienam individui ir priešpriešinama konkrečiai empirinei sąmonei – yra belaikė, nepriklausanti nuo istorinių aplinkybių, užtat vadinama „grynuoju protu“, „pažinimu savaimė“. Tuo tarpu žinija nėra belaikė – ji istoriška pačia savo esme: pažinimo sąlygos slypi ne transcendentalinėje sąmonėje, bet istorinėje tikrovėje, ir keičiantis epochoms jos

kinta. Todėl Foucault Kantą suveda į akistatą su Nietzsche: „Nietzsche nori pasakyti, kad nėra pažinimo prigimtės arba esmės, universalių jo sąlygų, kad pažinimas kaskart yra istorinis ir taškinis pažinimo sąrangai nepriklausančių sąlygų rezultatas.“¹²

Tad Foucault, pratęsdamas Kanto mąstymo tyrimo projektą, priešinasi pažinimo-žinojimo antropologizavimui (siejimui su sąmone) ir idealistiniam jo abstrahavimui (atsiejimui nuo istorinio laiko). Naujųjų laikų mąstymo projektą Foucault performuluoja ir aktualizuoja pagal XX amžiaus pamatines kategorijas – *kalbą* ir *lokalumą*. Kalba pakeičia modernybės epochoje dominavusią sąmonės kategoriją, o lokalumas (istorijos, įvykio, vienatinumo, partikuliarumo pavidalais) – universalumo kategoriją. Atitinkamai „materialistinis“, t. y. į konkrečius istorinius fenomenus orientuotas, konkrečių tekstų analize paremtas mąstymas pakeičia spekuliatyvų, t. y. abstrakčiomis belaikėmis kategorijomis operuojantį mąstymą.

Užuot kalbėjęs apie universalias pažinimo sąlygas, universalų pažinimo *a priori*, Foucault imasi tyrinėti kiekvieno istorinio laikmečio sąlygas ir kalba apie iki tol negirdėtą dalyką – „istorinį *a priori*“. Tai nėra sąmonėje glūdinti nekintanti virtuali mąstymo, suvokimo galimybių sistema, kaip Kanto ar fenomenologinėje filosofijoje. Ji slypi kalboje ir iš esmės panaši į Ferdinando de Saussure'o aprašytą kalbos sistemą (*langue*) kaip šnekos (*parole*) funkcionavimo sąlygą, kaip visų įmanomų sakinių konstravimo *a priori*¹³. Tik, kitaip nei Saussure'as, Foucault dirba ne su žodinėmis kal-

bomis, o su diskursais, kurie skirtingose epochose ir srityse funkcionuoja pagal skirtingas normas (pvz., XVIII amžiaus teisinis diskursas skiriasi nuo XIX amžiaus teisinio diskurso ir nuo literatūrinio tos pačios epochos diskurso). Todėl Foucault nori aprašyti istoriškai kintantį *a priori* kaip konkrečiose epochose veikiančias diskursų konstravimo taisykles, tam tikrus apribojimus, normas, primetančias bet kokių dalykų suvokimo būdus (pvz., kaip apibrėžiamas teisinis subjektas, kaltė ir pan.). Tas išankstines diskursų konstravimo sistemas, istorinius *a priori*, Foucault pavadina „archyvu“: „archyvas – tai visų pirma to, kas gali būti pasakyta, dėsnis, tai sistema, valdanti pasakymų kaip vienatinių įvykių pasirodymą“¹⁴. Tuo Foucault darbas – filosofinis, o ne „grynai“ istorinis. Mat jis tiria ne vien empirinius reiškinius (konkrečius tekstus), bet ir bendrąsias jų funkcionavimo sąlygas: koku būdu koks nors reiškinys suvokiamas kurioje nors epochoje ir koku būdu apie jį kalbama. Kaip nėra beprotybės, kuri būtų duota kartą ir visiems laikams, taip nėra teisingumo ar pažįstančiojo subjekto, kuris būtų duotas kartą ir visiems laikams. Sekdamas Nietzsche, Foucault laikosi nuostatos, jog subjektas, kaip ir pažinimo sąlygos, pagaliau, pati tiesa, yra istoriškas.

III. Žinojimas ir galia, arba teorija ir praktika

Sieksiu parodyti <...> tam tikro tipo apibrėžtą galios ir žinojimo, politinės galios ir pažinimo santykį, iš kurio mūsų civilizacija dar neišsivadavo.

M. FOUCAULT¹⁵

Foucault žinojimas – tai *veikla* (*activité*), o ne *gebėjimas* (*faculté*) ar universali struktūra, kaip idealistinėje Kanto, Hegelio filosofijoje. Todėl jis nedaro kategoriškos perskyros tarp *žinojimo* ir *galios*, be to, tarp *teorijos*, arba *mokslo*, stebinčio, aprašinėjančio, tyrinėjančio tikrovę, ir *praktikos*, siekiančios paveikti, valdyti, transformuoti tikrovę.

Žinojimą sieti su galia anaipol nėra Foucault išradimas. Kad žinojimas – tai galia, buvo tvirtinama nuo pat Naujųjų laikų, ką liudija žymioji modernaus mokslo pirmtako, moderniojo empirizmo pagrindėjo Francis'o Bacono frazė *Nam et ipsa scientia potestas est*¹⁶. Dar vėliau toji žinojimo galia suvokta kaip viešpatavimas, valdymas, gamtos užvaldymas pasitelkus techniką. Būtent dėl to Martinas Heideggeris ir kritikuoja technomokslinį modernųjį mąstymą. Gerai išmokę šią „pamoką“, prancūzų šiuolaikiniai filosofai nepasiduoda mokslo kaip bešališko, nesuinteresuoto tiesos ieškojimo mitui. Šio mito šaknys glūdi dar Platono filosofijoje, kur tvirtinama pažinimo ir galios antinomija: „grynosios

tiesos“ siekiantis pažinimas turi atsisakyti politinės galios¹⁷. Pasipriešinimas platoniškajam mitui siejamas su Nietzsche, kuriam pažinimas – tai ne tik gamtos ar tiriamo pažintinio objekto užvaldymas (kaip Baconui ar Heideggeriui), bet ir galių kova, susipriešinimas, kova už galią-valdžią. Pats Foucault apsuka šį klausimą priešinga kryptimi: jis klausia ne to, kaip žinojimas susijęs su galia, o to, kaip (politinė) galia susijusi su žinojimu. Visų pirma, tirdamas galią socialiniuose santykiuose, institucijose, jis netapatina jos su išnaudojimu, priespauda ir išvis atsisako vienos galios idėjos. Foucault kalba apie galių daugį, įvairiausio pobūdžio galios santykius, kurie gali būti negatyvūs, represuojantys, bet taip pat ir pozityvūs, kuriantys, – tarkime, iš galios santykių gali rasti tam tikros žinojimo formas. Kaip tai vyksta?

Žinojimo ir galios ryšys nėra vienakryptis, tarsi tik žinojimas primestų prievartinius galios santykius arba tik idėjos virstų veiksmais. Nėra taip, kad žinojimas (teorija) vadovautų praktikai (tam tikram veikimui), o praktika tebtų pasyvus teorijos realizavimas, pritaikymas realybėje. Praktika nėra akla, iracionali, joje slypi tam tikras žinojimas kaip nuovoka¹⁸. Dar daugiau – praktika gali veikti nepriklausomai nuo teorijos, nepaisydama duotu istoriniu laiku konstruojamos teorijos: ji pati gali paskatinti tam tikrą žinojimą, vėliau išsikristalizuojantį į teoriją (eksplicitiškai formuluojamą racionalų, rišlų žinojimą, reflektuojantį savo išankstines prielaidas)¹⁹.

Nors Foucault apie tai niekur neužsimena, tikėtina, kad mintis apie tokį apverstą praktikos ir teorijos, arba galios

ir žinojimo, santykį – kai socialinė praktika paskatina susiformuoti atskiras žinojimo sritis – į Foucault idėjų lauką atkeliauja iš prancūzų neomarksisto Louis Althussero²⁰. Šiaip Foucault kritiškai žiūrėjo į „akademinį, universitetinį“, o juoba „suprimityvintą“ marksizmą. Tačiau jis vertino tai, kaip Althusseras struktūralistiškai perinterpretavo Karlą Marxą, tradicinę marksizmo interpretaciją išlaisvindamas nuo „humanizmo“, hėgelizmo, fenomenologijos, skaitydamas jį ne akademiškai, bet politiškai²¹. Jis neabejotinai palaikė ir jo ideologijos sampratą, pagal kurią ideologija nėra iškreiptas socialinių santykių atspindys (šydas ar trukdis), bet būdas, kuriuo žmonės suvokia savo socialinę tikrovę²². Foucault atmeta suprimityvinto marksizmo deterministinį požiūrį, neva sąmonė esanti ekonominių sąlygų atspindys. Ekonominiai santykiai nedeterminuoja žinojimo formų (pvz. ideologijos), jie tarpusavyje susipynę, persismelkę: gamybos praktikoje išsisknijusios tiek žinojimo formos, tiek galios dariniai. Be to, ekonominės, socialinės, politinės sąlygos formuoja tam tikro tipo subjektą, tam tikrą pažinimo ir tiesos sampratą. Nėra jokio iš anksto ir visiems laikams duoto, visada sau tapataus, nuo istorinių aplinkybių nepriklausančio subjekto.

Negana to, Foucault apverčia vienakryptį santykį tarp subjekto ir tiesos. Iki tol filosofinėje tradicijoje subjektas buvo tiesos gaminimo šaltinis, jos pagrindas. Foucault nori parodyti, kad subjektas yra (gali būti) produktas, efektas, padarinys, o ne tiesos, pažinimo produkavimo vieta²³. Kiekvienas skirtingas žinojimo tipas susijęs su vis kitokiu pažinimo

subjektu. Ir tą vis kitokį subjektą kuria skirtingos socialinės praktikos. Tokią teorinę nuostatą kaip tik ir iliustruoja šiose paskaitose atliekama istorinė teisinių praktikų analizė.

Kodėl Foucault imasi būtent teisinių (juridinių), arba teisminių (teisingumo), praktikų²⁴? Nagrinėjant istorinę teisingumo praktikų kaitą, jose išryškėja tokios tiesos sampratos, kurios neatsiejamos nuo žmogaus, nuo subjekto. Teisingumas nėra tiesa savaime – tai žmonių kaip socialinių būtybių tarpusavio santykiuose išryškėjanti tiesa. Pasak Foucault, tiesa turi dvi istorijas – vidinę ir išorinę. Vidinė – tai mokslų istorija, kur tiesa taiso save pačią remdamasi savo pačios reguliavimo principais. Šią istoriją rašė mokslo filosofai, darę tiesioginę įtaką pačiam Foucault, – Gastonas Bachelard'as, George'as Canguilhemas²⁵. O Foucault, skirtingai nuo savo mokytojų, domisi tuo, ką jis vadina „išorine tiesos istorija“. Jo įsitikinimu, tiesa formuojasi ne vien moksluose – esama ir kitų vietų, kur ji formuojasi pagal tam tikras taisykles, gimdančias taip pat ir tam tikras subjektyvybės formas, tam tikras objektų sritis, tam tikrus žinojimo tipus. Tokios „išorinės tiesos istorijos“ pavyzdžiu tampa jo pateikiama teisinių praktikų istorija kaip „politinė pažinimo istorija“²⁶. Ji yra „politinė“, nes čia pažinimas neatsiejamas nuo socialinių galios santykių.

Tad kuo pasireiškia Foucault kaip istoriko darbas?

IV. Diskursyvinių paminklų archeologas

*Kadangi mane domina ne autoriai,
o pasakymų funkcionavimas, ne taip svarbu,
kas tai pasakė arba kada tai buvo pasakyta.²⁷*

Specifinį savo tyrimo būdą Foucault vadina *archeologija* (ji daugiau taikoma žiniškai) ir *genealogija* (daugiau siejama su galios dariniais)²⁸. Jau patys pavadinimai nurodo į istorinį laiką, kismą, tapsmą, kaitą. Tačiau istorija ar istorinis laikas, kaip ir juos aprašanti archeologija ar genealogija, čia turi mažai ką bendra su šiemis žodžiais įprastai priskiriamomis reikšmėmis.

Kodėl archeologija? Tradiciškai archeologija – tai mokslas, tiriantis praeities kultūras pagal išlikusius paminklus ir daiktus (materialias liekanas). Tuo ji skiriasi nuo istorijos mokslo siaurąja prasme²⁹: jo tyrimo objektai – tekstai, dokumentai, o ne materialūs objektai. Foucault „archeologija“, priešingai, tai darbas su teksta, dokumentais, šaltiniais – su *archyvu*. Tad kodėl jis to nevadina istoriniu tyrinėjimu, kam jam prireikia „archeologijos“? Nes Foucault į dokumentą žvelgia visai kitaip nei tradiciniai istorikai.

Naują Foucault požiūrį į dokumentą galima apibūdinti dviem skirtingomis kategorijomis: *dokumentas-paminklas* ir *dokumentas-diskursas*. Dokumentas-diskursas savo ruožtu pasireiškia dviem pavidalais: diskursas kaip performatyvus

jvykis (diskursyvinė praktika) ir diskursas kaip struktūruojamas tekstas.

Su archyvo dokumentais Foucault dirba taip, lyg tai būtų archeologiniai paminklai, archeologinių kasinėjimų vietovės, sluoksniais išsidėsčiusios priešistorinės materialios liekanos. Kaip tradicinių archeologų iškasti daiktai būna bevardžiai, anoniminiai, taip ir naujojo archeologo aprašomi tekstai – be autorių ir be autoritetų. Foucault tiriamas archyvas – tai beasmenio kalbėjimo erdvė, kurioje knibžda anoniminių pasakymų (neapibrėžto dydžio tekstų fragmentų ar „diskursyvinių darinių“) ir kur nesvarbu, kas kalba. Jie gali priklausyti anoniminiams tekstams, ligi tol ignoruotiems tradicinių istorikų, nelaikytiems dėmesio vertais „istoriniais šaltiniais“, – kokie nors teisiniai ar administraciniai dokumentai, aktai, reglamentai, instrukcijos, ataskaitos (pvz., uždarymo į psichiatrinę ligoninę ar į kalėjimą taisyklės, disciplinos reglamentai kariuomenėje, mokykloje). Kai kada jie gali būti paimti iš autorių turinčių veikalų (tarkime, šiose paskaitose minimi teisės teoretikų Cesarės Beccaria, Jeremy Benthamo veikalai), tačiau jų autoriai mažai žinomi nespecialistams, o jų autorystė nenurodo į jokią autoritetą kaip tiesos garantą.

Tradiciniam istorikui tiriamo šaltinio autorius ar jo kilmė – labai svarbus dalykas, nes nuo to priklauso šaltinyje pateikiamos informacijos patikimumas. Tačiau Foucault nedomina jo nagrinėjamų dokumentų „tiesa“, nes jam tai nėra tikrovės aprašymai, kurių teisingumas būtų vertinamas pagal atitikimo (*adaequatio*) tikrovei kriterijų. Dėl to jis linkęs

netgi atsisakyti dokumento sąvokos – keičia ją monumento-paminklo sąvoka³⁰.

Dokumentą pavadindamas paminklu, Foucault pabrėžia jo materialumą, tačiau ne mažiau svarbus ir paminklo ryšys su galia-valdžia, apie kurį jis niekur neužsimena. XIX amžiaus istorikai pozityvistai teikė pirmenybę archyviniams dokumentams, nes paminklai buvo laikomi valdančiųjų, istorijos galingųjų valingu kolektyvinės atminties konstravimu. Tačiau XX amžiuje istorikai suprato, kad net ir archyvai, kurie neturėjo pretenzijos konstruoti atmintį – vien ją kaupti, – iš tiesų susiję su galia, galios, valdymo santykiais jau vien tuo, kad paprastai būna saugomi institucijų³¹. Tad už kiekvieno dokumento slepiasi paminklas, t. y. tam tikras galios santykių tinklas³².

Vis dėlto paminklo sąvokos nepakanka norint suprasti, iš ko sudarytas Foucault archyvas. Mat paminklas paprastai būna statiškas, nejudrus, o Foucault archyvo dokumentai nėra inertiška, amorfiška sukauptų tekstų masė – atsiradami jie visada sąveikauja tarpusavyje: vieni su kitais „kalbasi“, „ginčijasi“, vieni kitus paneigia, papildo, pratęsia. O šiai dokumentų sąveikai suprasti labiau tinka dokumento-diskurso, arba dokumento-pasakymo, sąvoka. Foucault archyvas neatitinka tradicinės sampratos, nes tai nėra paprasta dokumentų talpykla, apimanti visus kokio nors istorinio laikotarpio ir srities dokumentus. Jis funkcionuoja kaip konkretus istorinis *a priori*, t. y. istorinių diskursų taisyklių sistema, reguliuojanti jų atsiradimą, *istorinę dinamiką* – tai, kaip jie formuojasi ir transformuojasi: „archyvas apibrėžia specifinį lygmenį:

tai praktikos, kuri paskatina atsirasti pasakymų daugybę, lygmuo³³. Ta praktika – *diskursyvinė praktika* – apibrėžia ne vien diskursų ar pasakymų tarpusavio sąveikas (kaip rasdamiesi tekstai polemizuoja vieni su kitais, paneigia ar palaiko vieni kitus), bet ir tam tikrą jų ryšį su tikrove.

Dokumento-diskurso santykis su tikrove iš esmės dinamiškas. Iš tiesų į savojo archyvo dokumentus Foucault žiūri panašiai, kaip anglosaksų filosofai (Johnas Langshow Austinas) žiūrėjo į kai kuriuos kalbos aktus, – kaip į *performatyvus*. Performatyvai ne aprašo, bet pasireiškimo momentu, t. y. jų sakymo metu steigia tikrovę (pvz., „skelbiu jus vyrų ir žmonių“, „šventinu šią bažnyčią“, „prisiekiu tau amžiną meilę“). Aišku, praeities pasakymai niekaip negali tapti performatyvais, nes nebelikę jų steigiamos (istorinės) tikrovės (performatyvams reikia „čia“, „dabar“ ir „aš“), bet į juos galima žvelgti taip, tarsi tai būtų savotiški praeities performatyvai: „diskursai iš tiesų yra įvykiai.“³⁴ Daugumos Foucault tiriamų dokumentų – aktų, instrukcijų, įsakymų, reglamentų, direktyvų, projektų, prašymų – paskirtis yra preskriptyvi, direktyvi ar bent jau projektyvi, jie modeliuoja tikrovę, siekia ją pakeisti pagal tam tikras nusistatytas normas, vertybes, idealus. Performatyviniams kalbos aktams skirta Austino knyga vadinasi *Kaip ką nors daryti žodžiais* (*How to Do Things with Words*). Foucault tiriami dokumentai kaip tik tokie ir yra: tai žodžiai, kurie „daro“ dalykus, „gamina“ tikrovę. O juos tiriančiojo tikslas – „parodyti, kad kalbėti reiškia daryti“, ir tai kas kita, nei „išreikšti, ką galvoji“ ar „perteikti tai, ką žinai“, ir net kas kita, nei leisti funkcionuoti kalbinėms struktūroms³⁵.

Kaip tik todėl Foucault domina ne dokumentais perteikiama prasmė, kuri veiktų per nuorodą į tikrovę (dokumentuose užfiksuoti vienokie ar kitokie praeities įvykiai), bet tais dokumentais kuriama, produkuojama tikrovė: ne ką jie sako apie tikrovę, bet ką su ta tikrove daro, kaip ją kuria, konstruoja, modifikuoja. Atitinkamai archyvinuose diskursuose tiesa yra ne duota, bet jų steigiamą kaip tam tikro tipo tiesą (pvz., koku būdu nustatoma nusižengusiojo kaltė ar normas pažeidusiojo nenormalumas). Čia išryškėja tikroji dokumento kaip *diskursyvinės praktikos* reikšmė: tai ne šiaip dinamiškas santykis su kitais dokumentais-diskursais, tai tikrovę transformuojanti ir į socialinius santykius įsirašanti veikla³⁶.

Michelis Foucault (1926–1984) – visame pasaulyje gerai žinomas vienas reikšmingiausių XX a. prancūzų filosofų. Lietuviškai išleisti jo veikalai *Disciplinuoti ir bausti*, *Diskurso tvarka*, *Seksualumo istorija*. *Tiesa ir teisinės formos* – Rio de Žaneire 1973 m. skaitytas paskaitų ciklas, kuriame Foucault paprastai ir aiškiai pristato savo filosofines prielaidas, pateikia tuo metu vykdytų tyrimų sintezę.

Pagrindinė autoriaus idėja: nėra tiesos pačios savaime ir anapus laiko. Tiesa formuojasi ne tik moksluose, bet ir teisinėse praktikose, žmonių konfliktuose ir galių susidūrimuose. Analizuodamas šiuos reiškinius, Foucault atskleidžia intriguojančią tiesos sampratos kismo Vakaruose istoriją, kurią sudaro pasakojimai apie Edipą, archajinius išmėginimus, Viduramžių apklausas ir moderniųjų laikų pastangas vis labiau kontroliuoti, disciplinuoti individą.